

IV. RECENZJE I NOTY RECENZYJNE

Z. M. Czerniłowski, *Wsieobsczaja istorija gosudarstwa i prawa, Wsie-sojuznyj Juridiczeskij Zaocznyj Institut*. Moskwa 1970, ss. 639.

Podręcznik prof. Z. Czerniłowskiego przeznaczony jest dla słuchaczy wszech-związkowego zaocznego studium prawa. Autor jego podjął ambitne i trudne zadanie zmieszczenia w jednym tomie dziejów państwa i prawa w skali powszechnej od starożytności aż do sześćdziesiątych lat naszego stulecia. Równie szeroko potraktował on zakres terytorialny, który obejmuje państwa starożytnego Wschodu (Assyria, Babilonia, Egipt), Grecję i Rzym, feudalne państwa Europy zachodniej i wschodniej, także Afryki i Azji (Chiny i Japonia), dalej państwa burżuazyjne poczynając od Anglii i Stanów Zjednoczonych AP, poprzez kraje Europy łącznie z krajami bałkańskimi i Półwyspu Pirenejskiego, państwami Ameryki Łacińskiej i Azji. Szczególną uwagę poświęcił Z. Czerniłowski wyodrębnionemu okresowi po 1917 r., a tu zwłaszcza ustrojowi państw faszystowskich, powstaniu światowego systemu socjalistycznego, załamaniu imperiów kolonialnych i kształtowaniu się państw tzw. trzeciego świata po II wojnie światowej.

Obok ustroju politycznego autor prezentuje również zarysy systemów prawnych: greckiego i rzymskiego, feudalnego, burżuazyjnego (z wyodrębnieniem zmian, jakie zaszły w prawie państw burżuazyjnych w okresie po I wojnie światowej). Píše też o powstaniu systemu prawa socjalistycznego w krajach, które wkroczyły na tę drogę rozwoju w toku lub w wyniku II wojny światowej. O ile ustroje polityczne przedstawiane są w zasadzie osobno dla każdego państwa, a raczej wyjątkowo w postaci wyodrębnionych grup (kraje Ameryki Łacińskiej i Czarnej Afryki), to prawo każdej epoki jest ujęte w sposób syntetyczno-porównawczy. Tak więc w prawie burżuazyjnym wyodrębnia autor dwa główne systemy: anglo-amerykański — oparty na ewolucyjnym dostosowywaniu dawnego prawa do nowych stosunków społeczno-gospodarczych i kontynentalny, którego pierwowzorem są francuskie kodyfikacje doby napoleońskiej, a który znalazł swoją kontynuację w kodeksach takich, jak BGB, szwajcarski i inne. Tego rodzaju ujęcie należy uznać za nader szczęśliwe, gdyż pozwala zarysować główne, wiodące elementy poszczególnych systemów.

Przy tym stopniu syntezy najważniejszymi rzeczami są kryteria selekcji materiału, wysunięcie głównych problemów, sposób ich prezentacji, powiązanie w jedną całość. Trzeba stwierdzić, że autor przedstawia wzory najbardziej reprezentatywne, eksponując w nich węzłowe zagadnienia ustrojowe i wiążąc je ze sobą w całości połączone wspólnotą typu czy — bardziej szczegółową — formy państwa.

Najbardziej charakterystyczną cechą partii poświęconych ustrojowi politycznemu jest ukazywanie ich w praktyce, w działaniu. Tak więc po przedstawieniu konstytucyjnego systemu władz naczelnych i zasad ordynacji wyborczej III Republiki autor daje tablicę, z której wynika, że przy systemie większościowym (jednomandatowym) większość wyborców nie była w ogóle reprezentowana w parlamencie (s. 324). Przedstawiając z kolei ustrój parlamentarny Anglii zwraca uwagę, że w rzeczywistości to rząd posiadający większość panuje nad parlamentem (s. 453), a prezentując rozwój nowoczesnego aparatu państwowego w Anglii w XX w. po-

daje, że w ciągu lat 1914-1954 aparat administracji cywilnej wzrósł sześciokrotnie, a resorty obrony, spraw wewnętrznych i zagranicznych ośmiokrotnie (s. 514), co ukazuje proces biurokratyzacji i militaryzacji Wielkiej Brytanii. Równocześnie ukazuje autor formy kształtowania brytyjskich elit polityczno-administracyjnych i wojskowych (s. 469-470). Podobne przykłady, świadczące o antydogmatycznym, prawdziwie historycznym ujmowaniu tematyki, można mnożyć bez trudu.

Wiele uwagi poświęca Z. Czerniowski przemianom politycznym XIX-XX w., a zwłaszcza ruchowi robotniczemu (w szczególności partiom komunistycznym) w ich złożonych — często antagonistycznych — relacjach z władzą państwową. W rezultacie czasem zdaje się zacierać granica pomiędzy historią państwa i prawa a historią polityczną ostatnich stuleci. Zdaje się, że w następnych wydaniach dałoby się bez większego trudu ograniczyć ten materiał historii politycznej, by pogłębić i rozszerzyć analizę instytucji. Pod tym względem mogłaby Z. Czerniowskiemu posłużyć w niejednym za wzór *Powszechna historia państwa i prawa* M. Szczanieckiego, który z kolei mógłby znaleźć inspirację, gdy chodzi o przedstawienie systemów prawnych, a także realiów ustrojowych, choćby w postaci imperiów kolonialnych. Te ostatnie — jak to trafnie ukazuje Z. Czerniowski — były typowe nie tylko dla Wielkiej Brytanii.

Autor wprowadził ilustrację niektórych instytucji przez przedstawienie pewnych faktów historycznych, jak np. procesu Joanny d'Arc w związku z inkwizycją, a także przez częste odwoływanie się do tekstów literackich, które stanowią plastyczne i prawdziwe ukazanie działania prawa ujęte w formie artystycznej. Udało mu się też — mimo szczupłości miejsca — przedstawić najbardziej charakterystyczne poglądy i doktryny prawne zarówno w zakresie ustroju politycznego, jak prawa czy nawet systemu penitencjarnego.

Nie brak w omawianej książce — nieuchronnych w tego rodzaju obszernych syntezach — pojedynczych luk czy błędów. Nie byłoby celowe wyliczanie ich wszystkich. Przykładowo więc tylko zauważmy, że pojęcia demokracji nie należy utożsamiać z liberalizmem (s. 350), a głosowania powszechnego z plebiscytem (s. 310). Mówiąc o ustrojach państw Czarnej Afryki, autor wysunął na plan pierwszy kraje, które weszły na niekapitalistyczną drogę rozwoju. Pamiętać jednak trzeba, że stanowią one mniejszość. Ponadto nie zostały dostatecznie uwydatnione tak istotne elementy, jak rychłe przejście od odziedziczonego po kolonizatorów wielopartyjnego systemu rządów parlamentarnych do systemu monopartyjnego, a w ślad za tym ustanawianie w drodze zamachów stanu rządów dyktatorskich opartych na armii jako na najsilniejszej zorganizowanej grupie politycznej powiązanej nieraz z dawnymi mocarstwami kolonialnymi. W tym kontekście wymagałby też uwzględnienia problem neokolonializmu i jego rola. Postulaty zawsze można mnożyć, ale to co dał autor skłania nas do wysoce pozytywnej oceny tej udanej całości.

JULIUSZ BARDACH (Warszawa)

J. F. Lemarignier, *La France Médiévale: Institutions et société*, Armand Colin, Paryż 1970, s. 416. Collection U, série — Histoire Médiévale, pod red. G. Duby.

Prezentowane tu opracowanie, podobnie jak i inne ukazujące się w ramach nader pożytecznej serii *U (université)*¹ pomyślane zostało jako pomoc dla początku-

¹ W serii „Historia średniowieczna” (obok niej istnieją poświęcone dziejom nowożytnym, historii literatury i sztuki) ukazały się dotąd (koniec 1970 r.) następujące pozycje, prezentujące różne aspekty dziejów zachodniej Europy: religijne — J. Chélini; sztuki — J. Démian - d'Archimbaud; gospodarki — G. Fourquin; stosun-